

УДК 802.0-541.1:329.79

Емірсуїнова Г.І.

## ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ МОВНОГО ПЛАНУВАННЯ

*В статье рассматриваются некоторые вопросы языкового планирования и примеры их решения в языковой политике США.*

**Ключевые слова:** языковое планирование, языковая политика, инклюзивный язык, дегендеризация языка, гендерно-специфическая лексика

*У статті розглядаються деякі питання мовного планування та приклади їх розв'язання в мовній політиці США.*

**Ключові слова:** мовне планування, мовна політика, інклюзивна мова, дегендеризація мови, гендерно-специфічна лексика

*The article deals with the problems of language planning in the USA. Some examples of 'feminist language reform' are analyzed.*

**Key words:** language planning, inclusive language, language degendering, gender-specific terms

Соціальний розвиток мови, тобто мови як соціального явища, спричиняється багатьма екстралінгвістичними факторами. Серед них найбільш впливовими та дійовими є суспільні об'єднання, рухи та їх діяльність. Мова Сполучених Штатів зазнала чималого впливу саме суспільної діяльності об'єднань; одним з найактивніших з них був рух жіноцтва за визволення (Women Liberation Movement). Найбільш серйозною фазою цього руху була так звана "друга хвиля" фемінізму (1960-70-ті роки). Створювалися численні організації та спільноти, на меті яких було позбавити жінку приниженого становища, а суспільство – принижуючої думки про жінку. Деякі вчені дотримуються точки зору, що саме фемінізм став найактивнішим суспільним чинником розвитку англійської мови з середини ХХ століття.

Розглянемо це на прикладі лексико-семантичного рівню мови та її розвитку під впливом (або навіть тиском) фемінізму. Саме феміністки рішуче поставили питання про віддзеркалення суспільної ролі жінки в мові. Так, поверхневий огляд лише деяких особливостей номінації осіб жіночої статі (*lassie, chick*) та принципів дериваційних процесів (*actor – actress, astronaut – astronette*) свідчить про те, що англійська мова досить тенденційна щодо жінок. Роботи феміністок С. Міллз, Р. Лакофф, Д. Камерон та інших спрямовані на те, щоб проаналізувати та викрити цю тенденційність, але вони не містять того конкретного матеріалу, який можна було б назвати внеском фемінізму до реформування мови. Але реформування мови відбувалося за часів "другої хвилі" і відбувається зараз. Перш ніж розглянути конкретні приклади та результати мовного планування в сфері гендерної рівності (мір по усуненню гендерної дискримінації), зупинимось на деяких проблемах мовного планування.

Як відомо, мовне планування (або мовна політика) є сукупністю державних мір, які спрямовані на перетворення та вдосконалення норм мови на різних рівнях. Основними типами мовного планування є статусне та корпусне планування. Якщо в першому випадку йдеться про загальний статус мови та офіційне вживання (в тому числі викладання мови, видання періодики та ін.), то в другому випадку відбувається устанавлювання норм та правил.

Типовими прикладами мовної політики слід вважати впровадження та закріплення державних та офіційних мов в межах однієї держави, врегулювання статусу декількох мов, які вживаються на території певної країни тощо. Але ж феміністська реформа мови постає дещо утопічною, якщо розглядати її з точки зору мовного планування як такого. Тим не менш, деякі кроки в напрямку офіційної дегендеризації мови було зроблено та результати закріплено.

Досягненням фемінізму в сфері мовного планування була зміна правопису та правил вживання багатьох найменувань професій. Основним мотивом, що його дотримувалися феміністки, був той факт, що представницями тієї чи іншої професії можуть бути жінки, причому в деяких випадках складати більшість представників. Таким чином, в номінації професій повинна бути дотримана гендерна рівновага, а саме засіб номінації повинен містити гендерно-нейтральний суфікс (-er вважається таким, але він має конотацію чоловічого роду) або мати паралельні форми – чоловічу та жіночу. Елімінації зазнав також напівсуфікс *man*, більш того, він замінюється, що здавалося б логічним, не на жіночий суфікс, а на гендерно-нейтральний. Хоча сьогодні цей факт викликає неоднозначне ставлення, мовна політична коректність потребує саме такого слововживання.

Чималим досягненням є вживання гендерно-нейтрального займенника, однак все ж точаться активні дебати стосовно того, який саме займенник повинен вживатися як такий. Справа в тому, що варіантів існує багато, але прийнятних замало. Деякі вчені пропонують запозичення з тих мов, де існують займенники подібного характеру (а саме з китайської, де є *ta*). Тобто проблема гендерно-нейтрального займенника ще й досі постає досить актуальною, особливо для мовного планування.

Вченими неодноразово помічалось, що феміністкам вдалося вплинути на мовну політику досить успішно (особливо у Сполучених Штатах та Німеччині). Ми не розглядаємо проблеми авторських

неологізмів феміністок, які в своїй сукупності могли б скласти “мову для спеціальних потреб” (LSP – Language for Special Purpose). Взагалі термін вживається стосовно національних мов в цілому, але ми можемо довести, що використання певної “феміністської англійської” має місце (праці М.Дейлі, М.Хамм, Д.Камерон та ін.), укладаються навіть словники феміністської мови. Але більш важливою метою є розглядання результатів впливу фемінізму на мову загального вжитку. Відразу ж зазначимо, що феміністська реформа мови відбувалася не шляхом адаптації, яка передбачає спонтанне пристосування мови до зовнішніх умов – тривалий, майже не помітний для громадян процес. Деякі вимоги фемінізму втілювалися в життя за допомогою мовного планування – свідомого втручання певних компетентних організацій у розвиток мови (насамперед лексичного рівня).

Мовне планування тісно пов'язане з політичним життям країни, де функціонує мова, тому існують різні типи втручання режиму у мову. Типом, що відповідає впровадженню феміністичних змін, є “ідентичність” – засоби затвердження мовних кодів та ознак (реформа DOT). Всі вони були адекватними та спокійно сприймалися громадською думкою (хоч і сьогодні дискусійним постає питання функціонування гендерно-нейтрального займенника третьої особи однини; чимало проблем викликають “жіночі” суфікси, які начебто принижують жінку, віддають їй другорядну роль).

Проблема мовного планування завжди була одним з основних питань соціальної лінгвістики [1, с.18], але в той же час зазначалося, що “програми свідомого впливу на мову не були до кінця та повністю здійснені. В кожній з них є частка утопії” [2, с.143]. Таке твердження в повній мірі характеризує стан питання про вплив феміністської критики мови на мовну політику. Якщо основні вимоги фемінізму в цілому можна було задовольнити (в межах розумного), то, наприклад, вимоги Валері Соланас, лідера гуртка SCUM (Society for Cutting-Up Men), ніколи не сприймалися серйозно. Такою ж є й доля багатьох лінгвістичних вимог феміністок: деякі ідеї залишилися невітленими в життя, деякі винаходи увійшли до вжитку у вузькому колі прибічників гендерного пурізму – очищення мови від проявів сексизму.

Таким чином, багато домагань феміністок залишилися в межах статусного планування (status planning) [3, р.364], тоді як повну імплементацію мовних змін передбачає планування корпусу (corpus planning). Корпусне планування мови (language engineering) здійснюється по наступній схемі: вибір норми (selection), письмове закріплення (codification), широке вживання (implementation). Якщо перший та другий етапи залежать від діяльності організацій та установ, що займаються питаннями мовного планування та стандартизації (таких, як AILA, ISO; ANSI, ASTM; BSI), то наявність третього етапу залежить від мовної спільноти. Нормативні приписання органів стандартизації стосуються здебільшого термінологічних систем; вживання чи невживання тих чи інших елементів загальної мови ніколи не може бути передбачене. Деякі елементи відразу входять до широкого вжитку у мовній спільноті, інші залишаються на периферії загальноновживаної мови. Наприклад, широкого розповсюдження набула форма *he or she* (Every student should hand in *his or her* paper in time), *thon* (телескопне утворення від частин слів *that* та *one*) не має такої ж популярності, її зараз вважають досить пишномовною, поетичною та надуманою.

Спроба фемінізму вплинути на реформування нормативів мовлення в США була викликана тим, що лінгвісти виявили наступні характерні риси англійської мови. По-перше, виявилось існування т.зв. “*gender-specific terms*” – для позначення істот тієї чи іншої статі (які підкреслювали принижене становище жінок). По-друге, необхідна елімінація подібних явищ в англійському дискурсі, тому постає потреба в “*gender-fair/neutral terms*” (такі лексичні одиниці нейтралізують належність позначеної істоти до статі або встановлюють рівноправ'я – “*person*”).

Слід також зазначити, що особливо активними були про- та антифеміністські дебати про зміни вживання займенника третьої особи однини. Традиційне англо-американське слововживання передбачало використання займенника чоловічого роду *he* для позначення третьої особи однини. Феміністки вважають таке вживання хибним (*false generic*) та з метою запобігти цьому пропонують наступні варіанти: *sexless plural (all, they)*, *s/he, she (shis, shim)*, *he or she*. Кожен з цих варіантів має власні вади та позитивні якості, однак ціла низка нормативних актів в США пропонує не вживати мову статевих стереотипів – *avoid sexist writing, use non-sexist writing in legal documents*. Видано посібники по так званій інклюзивній мові (*inclusive language*) Міністерства праці та ін.

З розвитком та поширенням жіночого руху (боротьби жінок за рівні права з чоловіками) набули розповсюдження ідеї гендерної рівності в суспільстві. Однією з центральних ідей подібного плану є думка про необхідність вдосконалення засобів спілкування між членами суспільства, що належать до різних статей. Поширена серед феміністок та досить популярна в масах пересічних громадян, які не відносять себе до прибічників суспільних рухів, думка про реформування мови знайшла своє втілення в 1980-ті роки в англійських країнах світу.

Подібне явище набуло назви *інклюзивної мови (inclusive language)*. Відразу ж зазначимо, що транскриптивний переклад цього терміну з англійської на українську майже нічого не пояснює тим, хто не є ознайомленим зі змістом цього поняття в сучасній англійській мові. Тому за необхідне вважаємо надати пояснювальний переклад комбінації *inclusive language*. Отже, це така мова (як засіб спілкування),

яка містить в собі поняття та способи номінації представників обох статей; мова, в якій існують засоби позначення не тільки чоловіків, а й жінок. Ми бачимо, що прикметник *inclusive* є семантичним неологізмом – він набуває нового значення (спорідненого з первісним – “той, що містить у собі; включає в себе”) саме в комбінації з іменником *language*. Словосполучення утворилося саме як індикатор необхідності якщо не тотального реформування, то деяких змін у мовній політиці Сполучених Штатів та інших англомовних країн.

Слід зазначити, що подібні настрої щодо необхідності змін певних явищ в мові набули досить широкого розповсюдження, але фактичної елімінації сексизму в мовленні не відбулося, тобто цей процес ще продовжується. Чому англійську мову було визнано сексистською (*sexist language*)? Дискримінація за ознаками статі відбувалася в англійській мові на декількох рівнях:

- по-перше, андроцентризм на лексико-семантичному рівні;
- по-друге, гендерно-специфічні ознаки на граматичному рівні.

Пояснимо ці дві тези на конкретних прикладах: так, андроцентризм англійської лексики виявляється за допомогою гендерної маркованості лексем. Як зазначають дослідники [4, с.46; 5, с.96], тільки-но жінка виходить за межі традиційних ролей, вона потрапляє у семантичний простір, який вже зайнятий чоловіками, – тому виникають гендерні маркери *female, lady, woman* (наприклад, *lady doctor, female flight attendant, woman artist*). У граматиці англійської мови бачимо відсутність займенника третьої особи однини, який був би гендерно-нейтральним (*gender-neutral pronoun*). Замість цього в більшості випадків використовується займенник *he*, так званий *false generic*. Це принижує жінку та її роль у суспільних процесах.

Отже, дві тенденції (лексичні класи назв професій та хибне вживання займенника третьої особи однини) доводять, що англійська мова є сексистською, дискримінативною щодо жінок.

Потреба в перетворенні *sexist language* на *non-sexist* може виражатися також в необхідності (бажанні) скасування загального *man* та заборони вжитку близько 220 негативних позначень семантичного поля "розпузна жінка", зміни форм звертання.

Виникнення інклузивної мови в англійському та американському суспільстві не випадкове, а цілком закономірне. Досягнення феміністського руху в суспільній сфері настільки серйозні, що мова не може не відбивати їх наслідки. Але ж, як вказують вчені, "мова є більш консервативною системою, ніж суспільство" [6, с.19], "sexist terms reflect but do not form the social situation" [7, p.13]. У мові віддзеркалюються процеси, спрямовані на встановлення гендерної рівноваги (*gender equality*).

Розглянемо деякі процеси, які відбуваються в сучасній англійській мові, що вказують на її перетворення в мову інклузивну. Перш за все, це тенденція своєрідної "дегендеризації мови" (*degenderizing language*), яка виявляється в перетворенні одиниць з елементом *man*: *mankind – humanity, man-made – synthetic, the common man – the average person*. Взагалі, тенденція вживання лексеми *person* для позначення людини в цілому спостерігається також в мовах слов'янських (*людина – українською, человек – російською*). Вона також отримала назву *egalitarian language* – мова рівних [8, p.78].

Крім цього, яскравою постає тенденція використання альтернативних варіантів узагальнюючого займенника третьої особи однини. Вона налічує багато пропозицій: починаючи від введення займенника *she* як загального до використання вишуків іншого типу. Такими можна вважати "займенники" *tey, co, ne, tho(r)n, et, per* та інші. Деякі з них було вживано в творах феміністських письменниць, інші вживалися в мовленні комун. Існує думка, що найбільш прийнятною є форма *he or she* (хоча це може бути стилістично неблагозвучним), а форму *s/he* можливо вживати лише в письмовому мовленні.

Оскільки забагато проблем виникає при необхідності вживати такий займенник у складному реченні, то можливим постає також винахід *they, their* (тобто використання множинної форми). Розглянемо приклад: "*Every professor knows their students' mistakes*". В цьому випадку треба звернути увагу на той факт, що дана форма може бути сприйнята як порушення загальних мовних норм – відсутня погодженість між суб'єктом та займенником в числі. Тому, зважаючи на такі роздуми щодо правильності (тобто співвіднесеності з традицією) в мові, слід зазначити, що спроба введення інклузивної мови є в деякій мірі підвирною стосовно мовних норм та сталих традицій, мовної коректності.

В теперішній час в ліберально-демократичних країнах, де питання "політичної коректності" затьмарило майже всі інші болючі питання, мовна коректність також обертається на політичну.

Неможна, вважають найбільш активні феміністки, так безжально виключати та витирати жінку із мовного простору – "*English is exclusionary language: it excludes and erases women!*" [9, p.2]. Саме тому виникає потреба в інклузивній мові.

Хоча деякі дослідники вважають, що мова не потребує таких фривольних та різких змін ззовні: нічого неправильного та сексистського у вживанні займенника *he* для позначення третьої особи однини немає. Крім того, його можна сприймати як лінгвістичний термін – узагальнюючий для третьої особи, тобто без конотацій роду. Саме таким мав бути (або вважатися) займенник *thon*, давньогерманський позначник концепту третьої особи незалежно від роду. Зараз цей займенник вживається в іронічному значенні, як ілюстрація невдалої спроби феміністської критики мови вплинути на мовне планування.

У зв'язку з проблемами впровадження інклюзивної мови до загального вжитку виникає необхідність видання спеціальних вказівок та посібників щодо використання інклюзивної мови в установах освіти та виховання. Найчастіше такі вказівки включають наступні пункти:

- уникання узагальнюючого *man*;
- уникання узагальнюючого *he* та інших маскулінізованих займенників;
- зміна традиційних форм звертання (*Dear Sirs*);
- зміна димінутивів, які вказують на жіночу стать.

Прикладами заходів, які вживаються для тренування майбутніх вчителів, можуть бути такі завдання: "What would you use instead of *mankind*, *manpower*, *chairman*, *man-made*?" У даному випадку також можливе додаткове питання: "How would you translate the mentioned units?"

Наступне завдання: "How would you change the following statements to make them politically correct?": "*Each pupil should write his name in the corner of the paper.*"

Щодо уникнення вживання димінутивних суфіксів (*-ess*, *-ette*) в лексемах, що позначають жінок, то в цьому відношенні пропонується багато ідей. Деякі прибічники рівноваги в мові наполягають на невживанні "жіночих суфіксів" – треба просто казати *author*, *conductor*, *manager*. Це пояснюється думкою, що важлива назва професії, а не стать її представника або представниці. Тобто немає потреби позначати, що саме жінка є менеджером в певному відділенні фірми (*the manageress of the department*). Опозиційна думка полягає в тому, що, навпаки, слід підкреслювати, що жінки також увійшли до лав представників професій, які традиційно вважалися суто "чоловічими". Так, користувачі мережи Internet запропонували лексеми *Mistress of Arts* та *web mistress* для позначення наукового ступеню та професії веб-дизайнера.

Отже, засновуючись на вищезгаданому матеріалі, ми можемо стверджувати, що в сучасній англійській мові відбуваються не тільки спонтанні процеси дегендерізації, а й свідоме врегулювання вживання гендерно-специфікованої лексики та граматичних форм.

#### Джерела та література

1. Бондалетов В.Д. Социальная лингвистика. – М.: Просвещение, 1987. – 159 с.
2. Мечковская Н.Б. Социальная лингвистика. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 207 с.
3. Crystal D. The Cambridge Encyclopaedia of Language. – Cambridge University Press, 1995. – 472 p.
4. Заботкина В.И. Новая лексика современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1989. – 126 с.
5. Скідченко О.А. Языковые средства выражения социального статуса в современном английском языке: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04.- К., 1997. – 214 с.
6. Борисенко Н.Д. Лингвистическая проблема пола в современном английском обществе //Вісник ХДУ. – 1997. – Вип. 390. – С. 17-18.
7. Gregersen E. Sexual Linguistics. – Language, Sex and Gender. Does la Difference Make a Difference? – N.Y.: Academy of Sciences, 1979. – P. 3-20.
8. Dicks S. Watch Your Language! // What Women Want? Ed. E. Currie. - L.: Sidwick & Jackson Ltd, 1982. – P. 67-79.
9. Cochran A. Feminists and the English Language. – [www.wordwizard.com/](http://www.wordwizard.com/)
10. Bendix E. Linguistic Models as Political Symbols: Gender and Generic 'he' in English// Language, Sex and Gender. – N.Y., 1979. – P. 23-39.

Поступила до редакції 19.07.2005 р.

УДК 811.11(07):378

Ярулина М.С.

#### ЛИЧНОСТНАЯ ОРИЕНТАЦИЯ СТУДЕНТОВ НЕЯЗЫКОВЫХ ФАКУЛЬТЕТОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

*Статья рассматривает существенную роль преподавателя английского языка в личностной ориентации студентов различных специальностей.*

**Ключевые слова:** *существенная роль, личностная ориентация, различные специальности*

*У статті розглядається суттєва роль викладача англійської мови в особистій орієнтації студентів усіх спеціальностей.*

**Ключові слова:** *суттєва роль, особистість, спеціальність*

*The article deals with the essential role of an English teacher in the personal orientation the students of various specialisms.*

**Key words:** *essential role, personal orientation, various specialisms*

Цель данной статьи – показать существенную роль преподавателя английского языка в личностной ориентации студентов неязыковых факультетов, опираясь на научные исследования и многолетний педагогический опыт.

Актуальность данного вопроса заключается в том, что диверсификация труда в современной экономике требует учитывать личностные особенности студента-будущего специалиста с профессиональной направленностью, т.е. индивидуализацию образования. Такой подход позволяет